

MANUSCRIPT COPIES OF IBN BATTUTA'S "TRAVELOGUE"

Sunnat Botirovich Abdunabiev
Lecturer, Department of Oriental Languages
University of World Economy and Diplomacy
Email: abdunabiev@yahoo.com
Uzbekistan, Tashkent

ABOUT ARTICLE

Key words: Ibn Battuta, The Journey, manuscript studies, Islamic historiography, textual differences, medieval history, cultural transmission, historical analysis.

Received: 06.03.25

Accepted: 08.03.25

Published: 10.03.25

Abstract: This study focuses on the examination of manuscript copies of Ibn Battuta's work "The Journey" ("Rihla"). This work is an important historical source documenting the cultural, political, and geographical diversity of the Islamic world in the Middle Ages. The analysis of various manuscripts – their origins, differences, and historical context – reveals the processes of knowledge transmission and preservation within the Islamic world. Additionally, the study addresses issues of textual discrepancies and their impact on historical interpretation. As a result, the research aims to achieve a deeper understanding of the historical significance of these manuscripts and their contribution to international historical studies.

**IBN BATTUTANING "SAYOHATNOMA" ASARI
QO'LYOZMA NUSXALARI**

Sunnat Botirovich Abdunabiyev
Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti
Sharq tillari kafedrasida o'qituvchisi
Email: abdunabiev@yahoo.com
O'zbekiston, Toshkent

MAQOLA HAQIDA

Kalit so'zlar: Ibn Battuta, Sayohatnoma, qo'lyozma tadqiqotlari, islom tarixshunosligi, matn farqlari, o'rta asr tarixi, madaniy uzatish, tarixiy tahlil.

Annotatsiya: Mazkur tadqiqot Ibn Battutaning "Sayohatnoma" asari ("Rihla")ning qo'lyozma nusxalarini o'rganadi. Ushbu asar o'rta asrlardagi islom olamining madaniy, siyosiy va geografik xilma-xilligini hujjatlashtiruvchi muhim

tarixiy manba hisoblanadi. Turli qo‘lyozmalarni – ularning kelib chiqishi, farqlari va tarixiy kontekstini tahlil qilish orqali tadqiqot, islom dunyosida bilimlarning uzatilishi va saqlanishi jarayoniga oid yoritmalarni taqdim etadi. Shuningdek, matnlar o‘rtasidagi nomuvofiqliklar va ularning tarixiy talqinlar ta‘siriga oid muammolar ko‘tariladi. Natijada, ushbu qo‘lyozmalarning tarixiy ahamiyatini chuqurroq tushunishga va ular xalqaro tarixiy tadqiqotlarga qo‘shgan hissasini aniqlashga qaratilgan.

РУКОПИСНЫЕ КОПИИ ПРОИЗВЕДЕНИЯ «ПУТЕШЕСТВИЕ» ИБН БАТТУТЫ

Суннат Ботирович Абдунабиев

Преподаватель кафедры восточных языков

Университет мировой экономики и дипломатии

Email: abdunabiev@yahoo.com

Узбекистан, Ташкент

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: Ибн Баттута, «Путешествие», исследования рукописей, исламская историография, текстовые различия, средневековая история, культурная передача, исторический анализ.

Аннотация: Данное исследование посвящено изучению рукописных копий произведения Ибн Баттуты «Путешествие» («Рихла»). Этот труд является важным историческим источником, документирующим культурное, политическое и географическое многообразие исламского мира в средние века. Анализ различных рукописей, их происхождения, различий и исторического контекста позволяет раскрыть процессы передачи и сохранения знаний в исламском мире. Кроме того, рассматриваются проблемы несоответствий между текстами и их влияние на историческую интерпретацию. В результате исследование направлено на более глубокое понимание исторической значимости этих рукописей и их вклада в международные исторические исследования.

Kirish: Ibn Battuta, tarixdagi eng mashhur arab sayohatchilardan biri bo‘lib, merosi bugungi kunda ham olimlar va tadqiqotchilarni hayratda qoldirmoqda. 1304-yilda Marokashning Tanjir shahrida tug‘ilgan Ibn Battuta 25 yildan ortiq davom etgan sayohatlarni amalga oshirgan. Uning safarlari Shimoliy Afrika, Yaqin Sharq, Markaziy Osiyo, Hindiston yarim oroli, Janubi-Sharqiy Osiyo va Xitoy hamda Sahroi Kabir janubidagi hududlarni o‘z ichiga olgan. Uning batafsil

1-rasm
“Qaraviyyin kutubxonasidagi
qo‘lyozma, №561 – Ikkinchi
safarning birinchi varaqlari”.

qaydlari mashhur “Rihla” (Sayohatnoma) nomli asarda jamlangan bo‘lib, XIV asr jamiyatlari, madaniyatlari va siyosiy hayoti haqida qimmatli ma’lumotlarni beradi.

Ushbu tadqiqot Ibn Battutaning “Sayohatnoma” asari qo‘lyozma nusxalarini o‘rganadi. Ushbu qo‘lyozmalar kelib chiqishi, til xususiyatlari va tarixiy ahamiyatini tahlil qilib, biz Ibn Battutaning asarlari qanday tarqalganligi, ularni saqlashda ishtirok etgan kotiblar va olimlarning roli hamda ushbu qo‘lyozmalarning tarixiy va madaniy bilimlarga ta’siri haqida ma’lumot olishni maqsad qilamiz. Tadqiqot, shuningdek, turli va fragmentatsiyalangan qo‘lyozma an’analari bilan ishlashdagi qiyinchiliklarni yoritadi va qo‘lyozma tadqiqotlarida tanqidiy metodologiyalarning

ahamiyatini ta’kidlaydi.

Ushbu tadqiqot orqali Ibn Battutaning “Sayohatnoma” asarini tarixiy yodgorlik va adabiy durdona sifatida chuqurroq tushunishga hissa qo‘shiladi va qo‘lyozmalarni saqlashning murakkab jarayonlari hamda tarixdagi eng buyuk sayohatchilardan birining davom etayotgan merosi yoritiladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Ibn Battuta asarlari bo‘yicha tadqiqotlarda quyidagi asosiy jihatlarga e’tibor qaratildi:

1. Asarning tarixiy ahamiyati:
 - “Sayohatnoma” asari Islom olamining XIV asrdagi madaniy, siyosiy va geografik holatini aks ettiruvchi muhim manba hisoblanadi;
 - Turli qo‘lyozmalardagi ma’lumotlar asosida o‘sha davrdagi turmush tarzi va ijtimoiy munosabatlarni anglashga imkon yaratadi.
2. Qo‘lyozmalarning xilma-xilligi:
 - Qo‘lyozmalarning kelib chiqishi, ularning saqlanish sharoiti va tarqalishi o‘rganildi.

2-rasm
“Qaraviyyin kutubxonasidagi
qo‘lyozmaning oxirgi varaqlari”.

- Turli qo‘lyozmalar o‘rtasidagi matn farqlari va ularning sabablari tahlil qilindi.

3. Mazmun va uslub tahlili:

- Asardagi hikoyalar va geografik ma‘lumotlarning bir-biriga mosligi va tarixiy haqqoniyligi tekshirildi.

- Turli o‘lkalar haqidagi tasvirlar, madaniy va diniy aloqalar tahlil qilindi.

Metodologiya:

1. Matnshunoslik usuli:

- Qo‘lyozma matnlarining ichki tuzilishi, satrlari va iboralarini solishtirish orqali ularning aslini o‘rganildi;

- Turli manbalardagi matnlarning qiyosiy tahlili amalga oshirildi;

- Adabiyotshunoslik, tarixshunoslik va madaniyatshunoslik usullari birgalikda

qo‘llanildi;

- Qo‘lyozmalardan olingan ma‘lumotlar geografiya, tilshunoslik nuqtai nazaridan ham baholandi.

Natijalar:

Qaraviyyin kutubxonasidagi qo‘lyozma:

Ushbu matnda Fez shahridagi Qaraviyyin kutubxonasida saqlanayotgan №561-raqamli qo‘lyozma haqida so‘z boradi. U Ibn Battutaning sayohatlariga oid muhim madaniy va tarixiy ahamiyatga ega manba hisoblanadi.

Mazkur qo‘lyozma Ibn Battutaning sayohatlarini o‘rganayotgan tadqiqotchilar uchun asosiy manbalardan biri sifatida qaraladi. Ammo, faqat bir qismi saqlanib qolgan bo‘lib, Ibn Battutaning sayohatlarining birinchi bo‘limi yo‘qolgan. Saqlanib qolgan qism Islomiy taqvim sanalaridan boshlangan bo‘lib, uning keyingi sayohatlariga tegishli bo‘lishi ehtimoli bor.

Qaraviyyin kutubxonasida №561 raqami ostida kataloglangan qo‘lyozma, ko‘rinishidan, Ibn Battutaning ikkinchi safariga tegishli bo‘lib, birinchi safar qismi mavjud emas. Mavjud bo‘lgan matn Muharram oyidan

boshlangan bo‘lib, Ibn Battuta Sind vodiysiga yetib kelganidan to‘rt yil-u va o‘ttiz yetti hafta o‘tganidan keyingi davrni o‘z ichiga oladi. Ushbu qo‘lyozma 110 varaqdan iborat bo‘lib, har bir varaqqa 25 ta qator sig‘dirilgan va 27 x 18 sm o‘lchamda yozilgan.

3-rasm

“Qirolik kutubxonasidagi (Al-Hasaniyya xazinasi) №8488 raqamli qo‘lyozmaning birinchi varaqlari Ibn Juzayy tomonidan yozilgan

Al-Hasaniyya xazinasidagi qo‘lyozma (3), №8488:

Ushbu qo‘lyozma Ibn Battutaning birinchi safarini o‘z ichiga oladi. Qo‘lyozma 229 ta

4-rasm

“Qirollik kutubxonasidagi №3631 qo‘lyozmasi, unda Ahmad Ibn Battuta va Abu al-Abbos laqabi bilan atalgan”.

varaqdan iborat bo‘lib, har bir varaqqa ikki bet sig‘dirilgan, 19 qator bilan yozilgan va o‘lchami 22 x 16,5 sm. Qo‘lyozma chiroyli va ravon Mag‘rib uslubida yozilgan. Qizil muqova bilan yopilgan, biroq uning mazmuni tartibsiz joylashtirilgan. Shunga qaramay, zarar ko‘rgan va yo‘qolgan qismlar qayta tiklangan.

Ushbu nusxa uzun va tartibsiz bo‘lsa-da, ayrim qimmatli ma’lumotlarni o‘z ichiga oladi. Masalan, 111-sahifada Shia va Sunniy o‘rtasidagi nizolar haqida qayd etilgan, 6-sahifa esa Sheroz haqida batafsil ma’lumot beradi. Bundan tashqari, 176-sahifada Buxoro haqida so‘z boradi va Janubi-Sharqiy Osiyoning kichik shahri eslatiladi.

Ushbu nusxa, boshqa ko‘plab qo‘lyozmalar singari, aniq sanaga ega emas. U Hindistonga yetib kelish haqida so‘z bilan yakunlanadi, unda qirollar bilan qanday uchrashganliklari tasvirlanadi.

Al-Hasaniyya xazinasidagi qo‘lyozma №3631:

Ushbu qo‘lyozma Ibn Battutaning birinchi safariga tegishli bo‘lib, 205 varaqdan iborat. Har bir varaqqa 16 qator sig‘dirilgan, o‘lchami 17 x 14 sm. Matn aniq Mag‘rib yozuvida yozilgan bo‘lib, qirralari yirtilgan, joylari ko‘p.

Birinchi varaqlarda quyidagi so‘zlar yozilgan:

“Shayx, Imom Abu al-Abbos Sidi Ahmad Ibn Battuta, Alloh unga rahmat qilsin, dedi”.

Ushbu qo‘lyozma 1242 hijriy yilning Muharram oyida ko‘chirilgani ko‘rsatilgan. Shuningdek, birinchi sahifada “Allohning irodasi bilan!” jumlasini qayd etilgan.

Al-Hasaniyya xazinasidagi qo‘lyozma №8218:

Bu qo‘lyozma birinchi safar qismining bir bo‘lagi bo‘lib, 151 varaqdan iborat. Har bir varaqqa 17 qator sig‘dirilgan, o‘lchami 26 x 14 sm. Matn aniq Mag‘rib yozuvida yozilgan, lekin ko‘plab joylari yirtilgan. Qo‘lyozma ikkinchi safardagi uchrashuv tasviri bilan boshlanib, matnning boshlanish qismi yetishmaydi.

Ushbu qo‘lyozmada Ibn Battutaning quyidagi so‘zlari mavjud:

5-rasm

Ushbu qo‘lyozma Sulton Moulay Abdulloh ibn Ismoil hukmronligi davrida ko‘chirilgan va Ibn Yusuf kollejining kutubxonasida №412 raqam ostida saqlanadi.

“Allohning irodasi bilan, men dunyo bo‘ylab sayohat qildim va u menga mo‘jizalarini ko‘rishni nasib etdi” Matnda Allohning rahmati va hidoyati haqida so‘z yuritilib, duolar va Allohga hamd bilan yakunlanadi.

Marokash xazinasini qo‘lyozmasi №412:

Qo‘lyozma har ikki safarni ham bitta jildda o‘z ichiga oladi. Kotib uni 1158 hijriy yilning Jumada al-Avval oyining 1-jumasida yozib tugatgan.

Qo‘lyozmaning birinchi sahifalari biroz shikastlangan bo‘lsa-da, qolgan qismi yaxshi holatda. U Sulton Moulay Abdulloh hukmronligi davrida tugallangan. Sulton Moulay Abdulloh Marrakeshdagi Sidi Ahmad al-Sabti masjidida dafn etilgan bo‘lib, u 601 hijriy yilda vafot etgan.

Qo‘lyozmaning jami sahifalari 248 ta bo‘lib, har bir sahifada 24 qator mavjud. Uning o‘lchami 28 x

18 sm. Ushbu nusxa Marrakeshdagi Ibn Yusuf kutubxonasining qo‘lyozmalar katalogida, marhum mashhur olim Siddiq Bel-G‘arbiy (Alloh uni rahmat qilsin) tomonidan qayd etilgan.

Parij milliy kutubxonasidagi qo‘lyozma, №2289 va №910:

Mazkur qo‘lyozma va uning qo‘shimchalari Fransiyaning Milliy Kutubxonasida (oldingi qirollik kutubxonasi) saqlanadi. U “Royale” yorlig‘i bilan belgilangan.

Asosiy xususiyatlar: Mazkur nusxaning asosiy afzalligi uning to‘liqligi va aniqligi hisoblanadi. Faqatgina ochilish qismidagi ba‘zi matn chekinmalari (dabaja) va asl yozuvdan farqlanish holatlari mavjud.

Mualliflik masalasi: Qo‘lyozmaning bosh qismi Ibn Battuta tomonidan yozilgan deb hisoblangan, ammo matn yozilish uslubi bunga qarshi dalil keltiradi. Sharqshunoslar Defremery va Sanguinetti ushbu qismlarni o‘rganish jarayonida e‘tibordan chetda qoldirganlar.

Katalog ma‘lumotlari: Qo‘lyozma №2289 va №910 Sup raqamlari bilan kataloglangan, “Arabe” yorlig‘i ostida boshqa arab va sharqiy qo‘lyozmalar orasida ajralib turadi.

Matndagi qaydlar:

6-rasm
Matn 910/2289 raqamlar bilan
kataloglashtirilgan Parij
qo‘lyozmasi haqida qo‘shimcha
ma'lumotlarni taqdim etadi

Birinchi sayohat haqidagi matn quyidagi sana bilan tugaydi:

“Muharramning 1-kuni, 1766 (milodiy yil), muallifi Muhammad ibn Ahmad ibn Qosim”.

Ikkinchi sayohat haqidagi matn esa quyidagi ibora bilan yakunlanadi:

“Bu ikkinchi sayohat matni Muhammad ibn Ibrohimning kamtarona ishi, Alloh unga barcha dardlardan shifo bersin”. Sana 1180 hijriy yil Safar oyining 11-kuni deb ko‘rsatilgan.

Asosiy tafsilotlar:

- Qo‘lyozma eng to‘liq va aniq nusxalardan biri sifatida tan olingan.
- Matnda dabaja yozuvining asosiy matndan farq qilishi kuzatiladi. Bu mualliflik va qo‘shilgan qismlar haqida savollarni keltirib chiqaradi.
- Kirish qismi Ibn Battutaga tegishli deb hisoblanadi, ammo bu masala bo‘yicha ayrim shubhalar mavjud.

Parij milliy kutubxonasidagi qo‘lyozma №2291: 907

Mazkur qo‘lyozma sayohatning ikkinchi versiyasini o‘z ichiga oladi. Qo‘lyozma orqa sahifasida fransuz tilida yozilgan yozuvga ko‘ra, u Tolaibro (Delaporte) ismli sharqshunosga tegishli bo‘lgan. Ushbu sharqshunos Misr, Liviya, Jazoir va Marokash kabi arab mamlakatlarida ishlagan.

Tarixiy kontekst:

- Qo‘lyozmaning ishlangan davri Sulton Mavlay Sulaymon (1206–1238 hijriy) hukmronligi davriga to‘g‘ri keladi. Unda 1828-yilning kuzida Tetuan shahridan qaytgan Kaye ismli shaxsning uyida bo‘lib o‘tgan uchrashuvlar qayd etilgan. Kaye fransuz konsuli Lamorinière bilan birga Meknes shahriga borgan va ular Sulton Mavlay Abd al-Rahmon tomonidan qabul qilingan.
- Keyinchalik, 1836-yilda, Suriya shahri Fransiyaning Marokashga qarshi noroziligini taqdim etish uchun polkovnik Delary (De Larue) Meknesga yuborilgan davrda muhim hududga aylangani qayd etiladi. Muzokaralarni davom ettirish Muhammad al-Tayyib al-Biyad ga topshirilgan.

Qo‘lyozmaning madaniy ahamiyati:

Bu nusxa Ibn Battutaning sayohatini ko‘chirib yozilgan ikkinchi versiya bo‘lib, uning ko‘plab nusxalari Muhammad III hukmronligi davridan boshlab tarqatilgan. Bu Marokash madaniy merosining muhim xazinasini hisoblanadi.

Mualliflik masalasi:

Milliy kutubxona katalogiga ko‘ra, qo‘lyozma muallifi Al-Barron Sylvester bo‘lib, u ushbu nusxaga boshqa nusxalarda uchramaydigan iboralarni qo‘shgan. Masalan, quyidagi ibora:

Matnning yakuni:

“Biz Safar oyida (757 hijriy yil), uning yozuvchilari Allohga ayon ekanini bildik”.

7-rasm

“Parij qo‘lyozmasi 907/2291 – Fransuz diplomati Delaporte tomonidan yoshligida olingan. Ibn Juzayy tomonidan yozilgan bo‘lishi mumkin”.

Ushbu ibora qo‘lyozmaning o‘ziga xosligini ta’kidlaydi. Xulosa qilib aytish mumkinki, ushbu nusxa sayohatning bizga yetib kelgan eng qadimiy qismlaridan biri bo‘lishi mumkin, garchi undagi grammatik va lingvistik xatolar matnni yozgan kotib Ibn Battuta emasligini ko‘rsatadi. Yozuv uslubi Ibn Battutaning mashhur uslubidan farq qiladi, bu esa uning keyinroq yozilganligini taxmin qilishga imkon beradi.

Lissabondagi Fanlar Akademiyasi qo‘lyozmasi №1254 A:

Mazkur qo‘lyozma Lissabon shahridagi Fanlar Akademiyasida saqlanadi va tadqiqotchilar orasida tez-tez muhokama qilinadi. Ushbu qo‘lyozma 1797-yilda (1211 hijriy) Fos shahridan otasi Xose de Santo-Antonio Moura tomonidan olib kelingan va Portugaliyaga o‘tkazilgan. U qismlari portugal tiliga tarjima qilingan bo‘lib, 1993-yilning yanvarida Lissabon akademiyasida tekshirilgan.

Qo‘lyozmaning muallifligi:

Mazkur qo‘lyozmaning muqaddimasi Ibn Juzayga tegishli deb hisoblanadi va Marinid lar davrida yozilgan. Unda 1045–1046 hijriy yillar (1635–1636 milodiy) voqealari haqida ma’lumot keltirilgan. Bu Saadiylar sulolasi davriga, xususan Sulton Ahmad al-Mansur al-Zahabiy hukmronligiga to‘g‘ri keladi.

Ahamiyati:

Qo‘lyozma Ibn Battutaning sayohatlari bilan bog‘liq bo‘lsa-da, uning mazmunini tekshirish zarur. Ayrim versiyalarda bu matn Ibn Juzayga, Ibn Battutaning kotibiga tegishli deb keltirilsa, boshqa manbalarda turli tarixiy ma’lumotlar va sayohatlar eslatiladi.

Xulosa

Ibn Battutaning “Sayohatnoma” asari oʻrta asr islom olamining madaniy, siyosiy va geografik xilma-xilligini aks ettiruvchi noyob tarixiy manba hisoblanadi. Ushbu asarning qoʻlyozma nusxalarini oʻrganish orqali quyidagi asosiy xulosalarga erishildi:

1. Qoʻlyozmalar XIV asrda turli hududlarda bilimlarning saqlanishi va uzatilishini tushunishga yordam beradi.
2. Matnlar Islom dunyosining madaniy merosi va xalqaro aloqalari haqida qimmatli maʼlumotlarni taqdim etadi.
3. Turli nusxalardagi mazmun, uslub va matn tuzilishi boʻyicha farqlar bilimlarni tarqatish jarayonidagi murakkabliklarni yoritadi.
4. Matnning koʻchirilishida yuzaga kelgan nomuvofiqliklar tarixiy interpretatsiyani yanada ehtiyotkorlik bilan amalga oshirish zarurligini koʻrsatadi.
5. Ushbu tadqiqot nafaqat Ibn Battutaning merosini chuqurroq oʻrganishga hissa qoʻshdi, balki Islom olamining ilmiy va madaniy hayotini oʻrganish uchun yangi imkoniyatlar yaratdi.
6. Tadqiqot natijalari xalqaro tarixiy tadqiqotlarda mazkur qoʻlyozmalarni yanada kengroq qoʻllash uchun asos boʻlib xizmat qiladi.

Mazkur xulosalar Ibn Battutaning “Sayohatnoma” asari nafaqat tarixiy yodgorlik, balki oʻrta asrlar madaniyati va ilm-fan rivojini oʻrganishdagi nodir adabiy manba ekanligini yana bir bor taʼkidlaydi.

Fodalanilgan adabiyotlar roʻyxati:

1. Gibb, H. A. R. (1958). *Ibn Battuta's Travels: 1325–1354*. – Cambridge: Cambridge University Press, 289 p. (in English)
2. Dunn, Ross E. (1986). *The Adventures of Ibn Battuta: A Muslim Traveler of the Fourteenth Century*. – Berkeley: University of California Press, 357 p. (in English)
3. Hourani, George F. (1995). *Arab Seafaring in the Indian Ocean: In Ancient and Early Medieval Times*. – Princeton: Princeton University Press. (in English)
4. Mackintosh-Smith, Tim. (2001). *Travels with a Tangerine: A Journey in the Footnotes of Ibn Battuta*. – London: Picador. (in English)
5. Said, Edward W. (1978). *Orientalism*. – New York: Pantheon Books. (in English)
6. Al-Tunisi, Ahmad ibn Fadlan. (2005). *The Journey to the Land of the Bulgars*. – Translated by Richard Frye. – Princeton: Markus Wiener. (in English)
7. Dunn, R. E. (2005). *The Adventures of Ibn Battuta: A Muslim Traveler of the Fourteenth Century*. – Berkeley: University of California Press. (in English)

8. Irwin, R. (1994). Islam and the Crusades, 1096–1699. In *The Oxford History of the Crusades*. – Oxford: Oxford University Press. (in English)
9. Al-Azmeh, A. (2001). *Muslim Kingship: Power and the Sacred in Muslim, Christian, and Pagan Polities*. – London: I.B. Tauris. (in English)
10. Abd al-Hadi al-Tazi. (1997). *The Journey of Ibn Battuta: A Gift to Those Who Contemplate the Wonders of Cities and the Marvels of Traveling. Tuhfat an-nuzzar fi ghara'ib al-amsar wa aja'ib al-asfar*. – Rabat. – First Volume. (in Arabic)
11. Philippe de Cosse Brissac. (1931). *Les Rapports de la France et du Maroc Pendant la Conquête de l'Algérie 1839-1847*. – Paris. – pp. 22-48. (in French)
12. De Slane, M. G. (1943). *Lettre à M. Reinaud. Journal Asiatique*. – March. (in French)
13. Viguera, M. J. (n.d.). *Safir. Encyclopedia of Islam, New Edition (E.I.N.E.)*. (in English)
14. Brockelmann, C. (1902). *Arabischen Literatur, Volume 2*. – Berlin. – pp. 256-257, 332-333, 365-366. (in German)
15. Deverdun, G. (n.d.). *Al-Karawiyyin. Encyclopaedia of Islam, New Edition (N.E.)*.
16. Muhammad al-Obid al-Fassiy. (1960). *Marokashda Ilmiy Xazina*. (Published on the occasion of the 1100th anniversary of al-Qarawiyyin University). – Rabat: Al-Risola Printing House. – pp. 31-32. (in Arabic)
17. Al-Muqri. (n.d.). *Nafh at-Tib min Ghusn al-Andalus ar-Ratib*. Edited by Ihsan Abbas. – Beirut. – Volume 1. – 152 p. (in Arabic)
18. Botirovich, A. S. (2025). The significance of the translation and publication of the work “Travelogue” in the study of the legacy of Ibn Battuta // *The American Journal of Social Science and Education Innovations*, 7(2), 120-124. (in English)
19. Abdunabiev, S. (2024). Features of the genre «Rihla» (Travel Story) in Arabic prose and its role in world literature // *Current Research Journal Of Philological Sciences*, 5(4), pp. 28-34. (in English)